

III.VI TOŻSAMOŚĆ REGIONALNA W PERSPEKTYWIE SOCJOLOGICZNEJ**PRZYKŁAD GÓRNEGO ŚLĄSKA****SOCIOLOGICAL VIEW OF REGIONAL IDENTITY.
CASE OF UPPER SILESIA****Anna Śliz***Uniwersytet Opolski, Polska*asliz@uni.opole.pl**Marek S. Szczepański***Uniwersytet Śląski/ Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska*marek.s.szczepanski@us.edu.pl**Streszczenie:**

Tożsamość to ważny problem egzystencjalny, gdyż porządkuje relacje człowieka ze światem. Tożsamość to nie tylko człowiek w sensie biologicznym, ale także społecznym i kulturowym. To rezultat samoświadomości oraz relacji społecznych, w które uwikłany jest człowiek, jako aktor społeczny. Tożsamość zatem to z jednej strony ciągłość doświadczenia jednostkowego, jego swoistość i niepowtarzalność, jak ujmuje to Eric Erikson, a z drugiej to rezultat społecznych interakcji. Współczesny świat konfrontujących się kultur tworzy podstawy dla kształtowania się tożsamości w oparciu o różne wartości, normy i wzory zachowań. Jako empiryczny punkt odniesienia proponowanej dyskusji przyjęliśmy Górny Śląsk. To region gdzie tożsamość kształtowała się w wyniku długiej i skomplikowanej historii oraz teraźniejszości. Tutaj tożsamość to wpływy kultury polskiej, niemieckiej, czeskiej i żydowskiej.

Abstract:

For centuries, an identity has been an important existential issue because it organizes human relation with the world. An identity is not only one man's being in a biological sense, but the principle of social and cultural order. The identity is the self-awareness, the result of the social actor's involvement in a variety of network connections which are forming a human being together with the biological dimension. Thus, the identity, on the one hand, is a kind of Erikson's tradition, namely the sense of being human, on the other hand interactionist tradition, modification of identity through a process of interaction. Contemporary world, the world of confronting cultures, raises the need for analysis of identity within many cultures, which has been shaped by continuous contact with different values, norms and patterns of behaviour. Upper Silesia has been our empirical reference point for the discussion on social (regional) identity. The identity of Upper Silesia is the result of a long and complicated history and present day. This identity is created by Polish, German, Czech and Jewish cultural elements.

1 Wstęp i Metafizyka

Poszukiwanie tożsamości to dążenie do odpowiedzi na pytanie: Kim jestem? bądź Kim jesteśmy? To problem egzystencjalny, gdyż tożsamość porządkuje relację człowieka ze światem, zmierzając do sformułowania reguł ładu społecznego i kulturowego. Manuel Castells¹⁷⁰ pisał, że tożsamość to poszukiwanie harmonii jednostki z różnicującym się kulturowo światem, co jest rezultatem procesów globalnych. Wymuszają one w poważnym stopniu redefinicję tożsamości tak indywidualnej, jak i społecznej. Konieczność zmiany postrzegania tożsamości konfrontuje się z historią samego terminu, który wywodzi się od łacińskiego *idem* (identyczność i ciągłość) i już Arystoteles w „Metafizyce” pisał, iż [...] *tożsamość jest pewną jednością wielości rzeczy bądź jednością jednej rzeczy pojmowanej jako wielość*¹⁷¹. Należy przy tym pamiętać, że tożsamość nie jest wyłącznie biologicznym trwaniem człowieka, ale wprowadza zasadę porządku społecznego, w którym istniejemy my i nasza kultura.

2 Konstrukcja tożsamości indywidualnej i społecznej

Tożsamość to świadomość siebie, czyli [...] *zbiór wyobrażeń, sądów, przekonań, które konstruuje podmiot wobec samego siebie, czyli układ autodefinicji aktora społecznego*¹⁷². Właśnie w tym duchu przyjęto się w literaturze socjologicznej określać zarówno tożsamość indywidualną, jak i społeczną. W pierwszym przypadku jest to uwikłanie aktora społecznego w sieci różnorodnych powiązań, które znajdują twarde podłoże z jednej strony w interakcjonistycznej tradycji socjologicznej, z drugiej zaś w psychologii rozwojowej Erika Eriksona, czyli opisywaniu tożsamości osoby w wymiarze biograficznym, jako ciągłość doświadczenia jednostkowego, jego swoistość i niepowtarzalność¹⁷³. Dzięki interakcjonizmowi natomiast, jednostka kształtuje subiektywnie uszeregowaną hierarchię wartości według stopnia ich ważności. Interakcja tworzy i podtrzymuje tożsamość, ponieważ: *Jednostka nie jest strukturą trwałych właściwości, cech, lecz dynamicznym, zmieniającym się aktorem wyposażonym w powoływane interakcyjnie autodefinicje, stanowiące [...] zasadniczy czynnik ewoluujących perspektyw*¹⁷⁴. Tożsamość jest zjawiskiem zasadzającym się na procesie identyfikacji, czyli utożsamiania się z pewnymi konfiguracjami wartości, faktów historycznych i wzorów kulturowych. Świadomi rozróżnienia terminów tożsamość i identyfikacja, przywołujemy Antoninę Kłóskowską, która w socjologii polskiej rozróżnienie takowe wprowadziła. W pracy „Kultury narodowe u korzeni” pisała, że tożsamość to subiektywna konstrukcja samowiedzy i samooczcucia. A identyfikacja (narodowa) to część i czynnik globalnej osobowości i tożsamości, która jest całością i jedną, ale złożoną z wielości, zmienną i czasem pełną napięć (pojawia się, więc czynnik emocjonalny)¹⁷⁵. Tożsamości kształtujące się poprzez identyfikację realizują się pośrednio poprzez dyskurs¹⁷⁶. Współczesny świat redefiniuje proces kształtowania się tożsamości przydając mu, wraz z dyskursywnym charakterem, walor elastyczności i otwartości na społeczną przestrzeń odniesień. Ludzie uzgadniają relacje z samym sobą, i światem zewnętrznym. Jak słusznie zauważa Gordon Mathews: *tożsamością jest to, jak jednostka siebie postrzega, klasyfikuje, nazywa*¹⁷⁷, i stawia wyraźną tezę, iż tożsamość nie jest jasno określona i dana raz na zawsze, ale nie jest również tak krucha, jak chcieliby postmoderniści. Tożsamość nie jest więc gotowym konstruktem, ale staje się w określonym momencie i przestrzeni społecznej.

¹⁷⁰ M. Castells, *Siła tożsamości*. Tłum. S. Szymański. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2008

¹⁷¹ M. Golka, *Imiona wielokulturowości*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA: Warszawa 2010, s. 327

¹⁷² M. Flis, *Etyczny wymiar tożsamości kulturowej [w] M. Flis (red.) Etyczny wymiar tożsamości kulturowej*. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków 2004, s. 11.

¹⁷³ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2010, s. 92-94.

¹⁷⁴ Cyt. za B. Pasamonik, *Tożsamość osobowa. Paradoxy antropologii filozoficznej Teilharda de Chardin*. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków 1999, s. 28

¹⁷⁵ A. Kłóskowska, *Kultury narodowe u korzeni*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 1996

¹⁷⁶ B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*. Universitas: Kraków 2000, s. 143.

¹⁷⁷ G. Mathews, *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*. Tłum. E. Klekot. Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa 2005, s. 36.

Tożsamość indywidualna nie jest związana na stałe z tożsamością społeczną, która odwołuje się między innymi do świadomości zbiorowej autorstwa Émila Durkheima, stanowiącej konstytutywny element społeczeństwa, jako rzeczywistości *sui generis*. Tożsamość społecznej nie redukuje się prosto do *my self* aktora społecznego, ale jest rozumiana jako zwielokrotniona tożsamość indywidualna oparta o wspólne lub zbliżone dla wszystkich, albo większości aktorów systemu wartości, norm, obyczajów, zwyczajów, języka, gospodarki czy określonego terytorium. Ujmując rzecz lapidarniej: *tożsamość społeczna to przeżywanie i przyswajanie tradycji, teraźniejszości i wspólnym dla grupy definiowaniu przyszłości*. Tożsamość jednostkowa i społeczna nie są jednak odrębnymi bytami, ale splatają się ze sobą w różnych aspektach. Człowiek widzi siebie poprzez cechy społeczne, czyli uwikłanie w struktury społeczne i kulturowe, które potwierdzają tożsamość jednostkową w aktualnym jej kształcie. Zmiana struktur wymusza przeobrażenia tożsamości. To ważne z punktu widzenia współczesności, która akcentuje ciągłość zmiany i modyfikację tożsamości indywidualnej, wynikającej z wchodzenia jednostek w dyskurs z wciąż zmieniającą się społeczną rzeczywistością. To rozumienie tożsamości odmienne od podejścia tradycyjnego, które gloryfikowało stałość więzi międzyludzkich i przywiązanie do konkretnego miejsca zarówno w rozumieniu wertykalnym, jak i horyzontalnym. Rzeczywistość ową charakteryzowała idea *status quo*, która w znacznym stopniu była przypisana także jednostkowej tożsamości.

3 Tożsamość i miejsce

W socjologii tradycyjne rozumienie tożsamości eksponuje trwałe więzi międzyludzkie oraz przywiązanie do konkretnego miejsca, co w najwyższym stopniu charakteryzowało świat tradycyjny. Wówczas tożsamość była rodzajem soczewki skupiającej elementy socjalizacji, przebiegającej w utrwalonej strukturze kulturowej, najczęściej narodowej i regionalnej, oraz społecznej. Wyznaczały one miejsce (terytorium) życia jednostki, najczęściej za murami małej społeczności, w której przebiegały trajektorie człowieczych losów.

Przejściu do nowoczesności, a później ponowoczesności towarzyszyła powolna utrata centralnego miejsca przez zamieszkanie i pracę na rzecz wolności i indywidualizmu jednostki. Człowiek, związany dotychczas z terytorium i więzią społeczną z innymi jednostkami, stał się człowiekiem poszukującym nowych przeżyć, doświadczeń. Zdaniem Ulricha Becka to właśnie *społeczeństwo industrialne osłabia się w procesie samorealizacji*¹⁷⁸, a jednostki wykazują chęć życia własnym życiem, przejawiającą się w dokonywaniu nieskrępowanych wyborów w wielu dziedzinach i podejmowaniu na własną rękę autonomicznych decyzji i działań.

Człowiek stał się punktem początkowym działania, jego inicjatorem, a nie istotą reagującą wyłącznie na bodźce i osadzoną w przypisane z urodzenia miejsce w strukturze kulturowej i społecznej. W tym kontekście miejsce traci znaczenie w obliczu mechanizmów wykorzeniających, a podstawowym czynnikiem zmiany tego stanu rzeczy nie jest nasilenie ruchliwości, ale fakt, że miejsca uległy całkowitemu spenetrowaniu przez mechanizmy wykorzeniające, które powiązały lokalne działania w relacje przestrzenno-czasowe o wciąż rosnącym zasięgu. Miejsce staje się złudzeniem¹⁷⁹, co można oddać greckim terminem *atopon* (gr., od *átopos* – bez miejsca, nieumiejscowiony, „miejsce nigdzie”). Oznacza on to, co pozbawione miejsca, co wymyka się utrwalonym schematom i rodzi zadziwienie¹⁸⁰, a w konsekwencji potrzebę naukowego opisu i wyjaśnienia. Również kultura, przede wszystkim narodowa, z fundamentalnym systemem aksjonormatywnym, która była w przeszłości enklawą porządku, doskonałości i górowała nad ludzkim działaniem, traci dzisiaj pozycję czynnika silnie integrującego. Zdarzenia społeczne nabierają dynamizmu i odrywają jednostkę oraz życie

¹⁷⁸ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieśla. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 22.

¹⁷⁹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnego kapitalizmu*. Tłum. A. Szulżycka. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2001.

¹⁸⁰ Z. Dziuban, *Atopia – poza miejscem i „nie-miejscem”* [w] K. Wilkoszewska (red.) *Czas przestrzeni*. Universitas: Kraków 2008, s. 303

społeczne od utrwalonych wzorów i praktyk. W zamian rozwija się refleksyjność¹⁸¹, czyli stosunek jednostki do świata poddawany jest rewizji ze względu na nowe doświadczenia (kontakt z odmiennymi kulturami) i nową wiedzą. Umarły hierarchiczne systemy wartości, a dominującą współcześnie formą jest świat różnorodnych kultur w jednej społecznej przestrzeni. Świat, który wytworzył nowy typ tożsamości wymagającej naukowej refleksji i redefinicji.

4 Tożsamość regionalna: perspektywy i wymiary

Istotą tożsamości społecznej jest zarówno poczucie więzi z własną grupą, jak i dystans zbudowany wobec innych. Specyficzną odmianą tożsamości społecznej i kulturowej jest tożsamość regionalna, która w najwyższym stopniu opiera się na tradycji regionalnej, odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego terytorium. Odwołuje się również do cech społecznych, kulturowych, gospodarczych, topograficznych czy ekologicznych regionu, co stanowi o jego kompetencji wyróżniającej. Tak zdefiniowana tożsamość regionalna łączy się z tożsamością etniczną. Ponad nimi rozciąga się tożsamość narodowa, czyli *zbiór przekonań, postaw i emocji, który zostaje ukształtowany w świadomościach członków zbiorowości narodowej w związku z poczuciem więzi z narodem i przeżywaniem przez nich uczestnictwa w grupie narodowej. Są to przekonania, postawy i emocje poddające się w istotnym zakresie procesom upodobnienia czy uniformizacji*¹⁸².

Tożsamość regionalną można dzisiaj analizować poprzez odwołanie się do kilku płaszczyzn. Są to:

- Płaszczyzna psychologiczna: indywidualna identyfikacja z regionem, jego społecznością i kulturą. Ta identyfikacja wyraża się niekiedy gotowością do działań altruistycznych na rzecz regionu. Odrzucenie lub przyjęcie innej niż regionalna identyfikacji odbywa się poprzez eliminację odwołań do regionu i jego tradycji oraz przyjęcie postawy izolacji wobec regionu.
- Płaszczyzna socjologiczna: świadomość podziału na „my” i „oni”. Takie widzenie rodzi poczucie odrębności. Tutaj chodzi także o odwoływanie się do małych ojczyzn, które są nieodzownym elementem każdego z nas. Ważna jest również gra o władzę, gdyż to ona w poważnym stopniu jest odpowiedzialna za utrzymanie spektakularnego charakteru regionu, jego rozwój, zachowując równocześnie, na ile jest to możliwe, utrwalony przez setki czy dziesiątki lat etos. Po drugie, to struktura społeczna, która odzwierciedla obraz mieszkańców. To podziały, które wynikają z różnorodności cech takich jak wykształcenie, zamożność, wykonywany zawód, dziedziczenie pozycji przodków, jakość i styl życia.
- Płaszczyzna edukacyjna: zarówno ta zinstytucjonalizowana, jak i spontaniczna może kształtować postawy wzmacniające identyfikację z regionem, jak i osłabiającą ją. Jest to uzależnione od przekazu historycznego czy kulturowego związanego z dziejami regionu.
- Płaszczyzna ekonomiczna: gwarancja miejsc pracy. To umiejętność przyciągania wszelkich inwestycji. To wspólnota gospodarowania, czyli kooperacja i konkurencja w skali kraju, kontynentu a nawet systemu światowego. Ważny jest także dostęp do sieci komunikacyjnych – autostrady, trasy szybkiego ruchu, trakcje kolejowe, ale przede wszystkim lotnisko, gwarantujące potrzebną mieszkańcom ilość i jakość połączeń krajowych i globalnych. Praca zaspokajająca potrzeby człowieka jest silną kotwicą, która w konsekwencji wzmacnia siłę identyfikacji z regionem.
- Płaszczyzna politologiczna i światopoglądowa: względnie trwała preferencja polityczna mieszkańców regionu. Dzisiaj bez większego wysiłku można określić polityczny kierunek myślenia ludzi zamieszkujących określone terytorium. Jest to proste etykietowanie, ale utrwalone zarówno historią wielu wyborów, jak i długotrwałą tradycją. Preferencjom politycznym towarzyszy najczęściej światopogląd mieszkańców. Jest on ściśle związany z dominującym wyznaniem religijnym także utrwalonym przez stulecia.
- Płaszczyzna historyczna: związek indywidualny i społeczny z dziejami regionu, jego bohaterami i instytucjami historycznymi: przykładem jest Gdańsk z Pomnikiem Solidarności czy Westerplatte. Ta płaszczyzna przyjmuje perspektywę „długiego trwania” (*la langue durée*), czyli skrupulatne i rzetelne

¹⁸¹ A. Giddens, *Ramy późnej nowoczesności* [w:] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i opr.), *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 2. Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa 2006, s. 687-691

¹⁸² Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa 2005, s. 133

rejestrowanie faktów. Ważna jest tutaj pamięć społeczna, która tworzy historyczne fundamenty miasta i regionu. Przykładem są Kaszubi czy Ślązacy.

- Płaszczyzna antropologiczna i etnograficzna: sens kulturowy regionu, czyli przede wszystkim świadomość dziedzictwa kulturowego, którego granice są pokłosiem stworzenia wspólnego i podzielanego przez mieszkańców systemu kulturowego. Dzisiaj, w dobie rewolucji migracyjnej systemy kultury wzajemnie się przenikają, ale mieszkańców charakteryzuje rdzeń kulturowy związany najściślej z tradycją, językiem, religią, czasami specyficznym strojem.
- Płaszczyzna geograficzna: przypisanie do terytorium a dokładnie do „miejsca” i „przestrzeni”, gdyby odwołać się Yi-Fu Tuana. Za formę przestrzeni przyjmował on mieszkanie, a miejsca dom, zwłaszcza dom rodzinny. Mieszkanie kupujemy lub wynajmujemy. Dom natomiast to element tradycji, który należy do rodziny nawet od wielu pokoleń. Jest więc spektakularną przystanią dla każdego człowieka. Równocześnie należy pamiętać, że życie społeczne kształtuje się w określonej przestrzeni, której zadaniem jest konieczność zaspokajania potrzeb jej mieszkańców.
- Płaszczyzna urbanistyczno-architektoniczna: dominujące formy budowlane i rozwiązania urbanistyczne w regionie. Mają one najczęściej zbliżone bądź identyczne cechy i parametry techniczne i planistyczne. Wystarczy spojrzeć na zabudowę, jaką spotykamy na Górnym Śląsku, przede wszystkim charakterystyczne, bo zbudowane z czerwonej cegły familoki.
- Płaszczyzna ekologiczna: dbałość o przyrodę i świat naturalny. Chodzi o zachowanie specyficznej flory i fauny charakterystycznej dla regionu. Wyzwaniem ekologicznym jest także przyjęcie założeń zrównoważonego rozwoju, który nie tylko został wpisany do Konstytucji RP, ale w poważnym stopniu kształtuje życie różnych społeczności. Ekologia staje się przedmiotem szerokiego zainteresowania, co przekłada się chociażby na walkę ze smogiem czy wzywaniem Polaków do segregacji śmieci i ograniczeniu używania plastiku.

Powyżej wskazane i opisane płaszczyzny tożsamości regionalnej, która tworzy się na fundamencie odwołań do konkretnego terytorium oraz jego kluczowych cech i imponderabiliów, korespondują z zasadniczą problematyką prezentowanego tekstu. Stąd jako empiryczny punkt odniesienia przyjęliśmy region Górnego Śląska¹⁸³, gdzie od ponad dwóch dekad trwa dysputa o jego tożsamości. Jest ona istotna, ponieważ dotyczy ważnego regionu Polski, a wcześniej Prus i Niemiec. Górny Śląsk był sceną na której zmagaly się geograficzne, ekonomiczne i historyczne siły tworzące nowoczesną Europę. To miejsce [...] *gdzie krzyżowały się topograficzne i intelektualne szlaki wędrówek między regionami i narodami Europy, nauka stawała się ponadgraniczną fascynacją, religia jawiła się jako źródło przeżycia Transcendencji, na śląskich bogactwach naturalnych zbudowano podstawy wielkiego przemysłu [...]*¹⁸⁴. W przeszłości region był drugim pod względem ważności, obok Zagłębia Ruhry, obszarem przemysłowym najpierw Prus, a później zjednoczonych Niemiec. Tutaj zainstalowano jedną z pierwszych na kontynencie maszyn parowych, tutaj też przygotowano krem Nivea, wynaleziono prysznic, wcześniej uruchomiono tramwaje, tutaj notowano powszechny alfabetyzm, a dwunastu mieszkańców historycznego Śląska nagrodzono Noblem w zakresie fizyki, chemii czy ekonomii. Współczesny górnośląski pejzaż uzupełniają wysoki poziom infrastruktury (autostrady, drogi, transport, telekomunikacja) i infostruktury (infostrady, sieci światłowodowe). Ale równocześnie Górny Śląsk to region pogranicza kulturowego, ulokowany peryferyjnie i kresowo wobec centrów polityczno-administracyjnych, z wyraźną świadomością społecznej odrębności przełamującej się w tożsamości regionu. Jej podstawę stanowi kulturowa i polityczno-ekonomiczna przeszłość regionu, której charakterystyczną cechą jest

¹⁸³ Górny Śląsk definiujemy jako obszar obejmujący katowicką i opolską część Śląska. Jest to wycinek historycznego Śląska, którego granice rozciągają się między Górlitz w Republice Federalnej Niemiec, Zgorzelcem, Legnicą, Wrocławiem, Opolem, Bytomiem, Katowicami a Opavą i Krnovem w Republice Czeskiej. Nie chcemy tutaj podejmować zagadnień precyzyjnej delimitacji regionu ani w sensie geograficznym, ani historycznym.

¹⁸⁴ T. Sławek, *Tożsamość i wspólnota* [w] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2006, s. 28

zderzenie kilku systemów aksjologicznych i normatywnych. W rezultacie wyłonił się współczesny obraz Górnego Śląska z wyraźnym zróżnicowaniem kulturowym i niejednoznacznymi opcjami narodowymi. Tak więc tożsamość Górnego Śląska to tożsamość regionalna pojmowana jako szczególny przypadek tożsamości społecznej i kulturowej. Jest ona oparta na regionalnej tradycji, odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego terytorium, regionu (miejsca), jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy topograficznych, wyróżniających go spośród innych obszarów¹⁸⁵. To tożsamość emocjonalna, czyli przeżywana i oparta na codziennym doświadczeniu człowieka, ale i funkcjonalna, wynikająca z gry interesów zbiorowych. Górny Śląsk posiada więc własne uniwersum symboliczne, którego fundamentem są skumulowane wartości tożsamości regionalnej. Winny być one odczytywane w perspektywie długiego trwania, czyli *la longue durée* – terminu wprowadzonego do języka naukowego przez Fernanda Paula Braudela¹⁸⁶. Zgodnie z postulatem współtwórcy historycznej Szkoły Annales tożsamość Śląska to wielość skrupulatnie zapamiętanych faktów, które na przestrzeni dziejów ukonstytuowały współczesny obraz regionu.

5 Kontekst historyczny i współczesna tożsamość Górnego Śląska

O tożsamościowej specyfice Górnego Śląska decyduje kulturowy pejzaż regionu. Dzieje górnośląskiej przestrzeni sięgają czasów Piastów śląskich, kiedy proces kolonizacji zwiększył liczbę ludności niemieckiej w miastach i na wsi, oraz w klasztorach żeńskich i męskich. Coraz częściej posługiwano się językiem niemieckim, oraz otaczano rycerstwem i duchowieństwem niemieckim. Podporządkowanie księstw górnośląskich Koronie Czeskiej włączyło te ziemie w domenę kultury czesko-niemieckiej, w której język czeski obowiązywał do XVIII wieku, a od XVI towarzyszył mu język niemiecki. W rezultacie wojen śląskich w XVIII wieku ziemie górnośląskie znalazły się w większości w granicach Prus, które nie zmieniły kulturowego obrazu ziemi zamieszkiwanej przez Polaków, Niemców, Morawian (Czechów) i Żydów. Wraz z procesem industrializacji na teren Górnego Śląska napływała coraz liczniejsza rzesza Niemców zatrudnianych jako kadra techniczna, nauczyciele i kupcy¹⁸⁷.

Życie mieszkańców na Górnym Śląsku, podobnie jak cały górnośląski świat, zmieniało swój status z upływem kolejnych lat i wieków. Najtragiczniejszy okres to czas drugiej wojny światowej i lata tuż po jej zakończeniu. Wówczas to ludność niemiecka, zamieszkująca ziemie Górnego Śląska, została przesiedlona do Niemiec, a na terytorium Śląska coraz liczniej przybywała ludność z terenów Polski centralnej i wschodniej. Górny Śląsk pozostawał zatem kulturowym tygłem, [...] w którym mieszały się doświadczenia kulturowe i historyczne ludności miejscowej, poddanej szczególnej lustracji przez władzę ludową ze względu na przynależność do różnych list narodowych z okresu wojny (tak zwana *volkslista*), napływowej ludności z centralnej i wschodniej Polski, przesiedleńców z terenów II Rzeczypospolitej wcielonych w 1945 roku do ZSRR oraz repatriantów z Francji i Belgii [...] wraz z ludnością polską na Górny Śląsk przyjechali między innymi Ukraińcy przyznający się do polskości, jako że byli obywatelami II Rzeczypospolitej oraz Żydzi ze wschodnich terenów Rzeczypospolitej¹⁸⁸. Region zamieszkiwała coraz bardziej liczna rzesza Polaków, którzy przybywali tutaj z różnych kulturowych regionów Polski w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia. Jednocześnie liczebnie znaczące pozostawały również mniejszości narodowe i etniczne, które osiadły na Śląsku w wyniku wcześniejszych migracji.

W okresie realnego socjalizmu w Polsce (1944-1989) podejmowano rozmaite wysiłki zmierzające do homogenizacji zróżnicowanego pod względem kulturowym i narodowym Górnego Śląska. Wejście Polski na drogę wolności i demokratyzacji stworzyło ponownie atmosferę pluralizmu kulturowego, którego rezultatem

¹⁸⁵ M.S. Szczepański, *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena* [w] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2006, s. 19-28

¹⁸⁶ F.P. Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II. Tom 1 i 2*, Gdańsk 1976 i 1977; F.P. Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, Paris 1985

¹⁸⁷ L. Szafraniec, *Wielokulturowość Górnego Śląska*. Muzeum Śląskie: Katowice 2007, s. 7-8.

¹⁸⁸ *Ibidem*. s. 10.

jest dzisiejsze kulturowe zróżnicowanie Górnego Śląska wyraźnie stanowiącego o tożsamości regionu. To m.in. kontakt różnych kultur otwarcie manifestowanych przez mniejszości narodowe i etniczne.

Spis Powszechny z 2011 roku pokazał, że terytorium górnośląskie zamieszkuje 809 tys. osób deklarujących narodowość śląską i 109 tys. deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej¹⁸⁹. Taki obraz regionu łączy w sobie zarówno płaszczyzny tradycyjnego rozumienia tożsamości – przywiązanie do terytorium i silnej tradycji dziejowej, jak i będące efektem współczesnych procesów globalnych, które coraz wyraźniej zwracają się do unieważnienia terytorium, tworząc w zamian silne więzi w sferze symbolicznej. Tożsamość regionu śląskiego przejawia się dzisiaj przede wszystkim w potencjale mieszkańców, którzy swoją biografią tworzą specyfikę Górnego Śląska. To mieszkańcy regionu podejmują rozmaite działania zmierzające do umocnienia tożsamości regionu. Przykładem jest najnowsza inwestycja w Katowicach, czyli Muzeum Śląska, którego powstanie wciąż wzbudza wiele kontrowersji. Ważnym odniesieniem walki o śląską tożsamość regionalną są starania o uznanie mowy śląskiej za język regionalny, jak również polityczno-ekonomiczna działalność Ruchu Autonomii Śląska w kierunku uznania regionu za autonomiczny w granicach przedwojennych. Ale trzeba pamiętać, że tożsamość regionalna posiada janusowe oblicze: wyzwała zarówno postawy prospołeczne, jak i egocentryczne i partykularne. Współczesna dyskusja o śląskiej tożsamości trwa od lat 90. ubiegłego wieku, a związana jest z konfrontacją centralistycznego modelu zarządzania społeczeństwem i modelu opartego na akceptacji regionalnych odmienności. Napięcie to doprowadziło do powstania wielu organizacji, towarzystw i ruchów społecznych, których wspólną ideą stała się dbałość o powrót do śląskiej *ethnos*.

6 Zakończenie: socjologiczne peregrynacje

Współczesna tożsamość Górnego Śląska przejawia się zarówno w trudnej i zawitej pamięci historycznej regionu, jak i wszelkich działaniach, których celem jest manifestacja górnośląskiej specyfiki w kontekście kulturowo-społecznym, ale także gospodarczym i politycznym. Widzimy więc starania o zachowanie kulturowej różnorodności związanej z ulokowanymi tutaj mniejszościami etnicznymi i narodowymi, a w tym dążenie do sformalizowania regionalnej mowy jako języka śląskiego. W kontekście regionalnej tożsamości nie możemy zapominać o wyjątkowym krajobrazie Górnego Śląska z czerwonymi familokami i szybami kopalnianymi, które coraz częściej przeobrażają się w symbole Centrów Handlowych (Silesia City Center) czy muzeów (Muzeum Śląskie). Ważnym aspektem jest śląska religijność, regionalni bohaterowie i artyści czy tradycyjna kuchnia. Ale Górny Śląsk to również silny region gospodarczy i ekonomiczny Polski. Tożsamość Górnego Śląska przejawia się więc w wielu płaszczyznach życia, tworzy silne poczucie wspólnoty „my” oraz fundament wyróżniający region spośród innych obszarów Polski.

Literatura:

Beck U. 2002. *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieśla. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa

Boksański 2005. *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa

Braudel F.P. 1976 i 1977. *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*. Tom 1 i 2, Gdańsk

Braudel F.P. 1985. *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, Paris

Budyta-Budzyńska M. 2010. *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa

¹⁸⁹ Dla większej precyzji należy dodać, iż spośród 809 tys. osób deklarujących śląską narodowość, 362 tys. wskazało wyłącznie śląską identyfikację, a 415 tys. jako tożsamość śląską i polską. Aż 418 tys. osób wskazało tożsamość śląską jako pierwszą. Równocześnie wśród 109 tys. deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej, 49 tys. wskazało ten wybór jako pierwszy: P. Jedlecki, K. Katka, J. Pszon, Ponad 800 tys. Ślązaków, „Gazeta Wyborcza”, 23 marca 2012, s. 4

- Castells M. 2008. *Siła tożsamości*. Tłum. S. Szymański. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa
- Dziuban Z. 2008. *Atopia – poza miejscem i „nie-miejscem”* [w] K. Wilkoszewska (red.) *Czas przestrzeni*. Universitas: Kraków
- Flis M. 2004. *Etyczny wymiar tożsamości kulturowej* [w] M. Flis (red.) *Etyczny wymiar tożsamości kulturowej*. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków
- Giddens A. 2006. *Ramy późnej nowoczesności* [w] A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i opr.), *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 2. Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa
- Giddens. A. 2001. *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnego kapitalizmu*. Tłum. A. Szulżycka. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa
- Golka M. 2010. *Imiona wielokulturowości*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA: Warszawa
- Kłoskowska A. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa
- Mathews. G. 2005. *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*. Tłum. E. Klekot. Państwowy Instytut Wydawniczy: Warszawa
- Misztal B. 143. *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*. Universitas: Kraków
- Pasamonik B. 1999. *Tożsamość osobowa. Paradoksy antropologii filozoficznej Teilharda de Chardin*. Zakład Wydawniczy NOMOS: Kraków
- Sławek. 2006. *Tożsamość i wspólnota* [w] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice
- Szafranec L. 2007. *Wielokulturowość Górnego Śląska*. Muzeum Śląskie: Katowice
- Szczepański M.S. 2006. *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena* [w] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice

Prof. dr hab. Anna Śliz: socjolog, profesor w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Opolskiego. Główne pola naukowego zainteresowania to socjologia teoretyczna, socjologia konfliktów społecznych i etnicznych, zmiana i rozwój społeczny, wielokulturowość we współczesnym świecie. Jest autorką bądź współautorką ponad 200 prac naukowych. Członek Korpusu Ekspertów Narodowego Centrum Nauki, Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Prof. zw. dr hab. Marek S. Szczepański: socjolog, profesor zwyczajny w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej. Główne pola naukowego zainteresowania to socjologia teoretyczna, socjologia regionu i społeczności lokalnych, miasta i przestrzeni, zmiany i rozwoju społeczne. Jest autorem bądź współautorem ponad 300 prac naukowych. Członek Korespondent Polskiej Akademii Nauk, Członek Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów oraz Komitetu Socjologii PAN.